

Canillo

Les meves memòries

DENISA FONT TORRES

anem

Canillo. Les meves memòries

Denisa Font Torres

Canillo

Les meves memòries

anem
EDITORS

anem *Calaix de sastre 2*

Canillo. Les meves memòries

© Denisa Font Torres

De la present edició:

© Anem Editors, Encamp – Montellà, octubre de 2020

Edició, disseny i maquetació a cura de: Oliver Vergés Pons
www.anemeditors.com · contacte@anemeditors.com · @anemeditors

© de les fotografies: els seus autors o propietaris legals

DL AND.280-2020

ISBN 978-99920-65-38-9 (Anem Editors)

ISBN 978-84-122385-1-8 (Anem Editors, SL)

Imprès a GoPrinters (La Seu d'Urgell)

Tots els drets reservats. Sense l'autorització escrita dels titulars del copyright, queden prohibides les reproduccions totals o parcials d'aquesta obra a través de qualsevol procediment. Dirigiu-vos al CEDRO <www.cedro.org> si necessiteu fotocopiar, escanejar, fer còpies digitals o qualsevol ús similar per algun fragment d'aquesta obra.

*A la meva família: fills i nets,
per haver estat al meu costat en tot moment.*

Presentació

Amb aquest petit recull vull retre homenatge als meus pares i als meus padrins, així com a tots els avantpassats que els van precedir.

També vull tenir un pensament per a tots aquells andorrans que, amb instrucció o sense, han sabut preservar Andorra fins als nostres dies.

He tingut la sort de compartir molts anys amb la meva mare, que va viure prop d'un segle, i he pogut conèixer de primera mà tota la transformació de l'Andorra tradicional i agrícola a la moderna, l'actual.

La màxima 28 del *Manual Digest*, en descriure el comportament que històricament ha tingut la classe política andorrana davant la presa de decisions, diu així: *Tolerar alguna cosa i fer el desentès afins de evitar algun gran dany o lograr algun profit*. D'això se'n diu *fer l'andorrà* i ara mateix, en qüestions transcendentals, encara hi ha qui actua així.

A les pàgines que segueixen, els d'edat avançada de segur que podran recordar moltes vivències pròpies. Els que siguin de la meva generació podran recordar més d'un entranyable moment d'adolescència i, la resta, espero

que aquest recull els pugui aportar un regust del que érem i potser del que encara som una mica. Si més no una espurna, un pòsit que no ens hauria de costar gens de conservar per no oblidar d'on venim.

A tots vosaltres només voldria, per uns moments, poder-vos fer viatjar a l'Andorra d'un temps que es va allunyant, a l'Andorra d'abans.

Abans de cloure aquestes línies introductòries voldria donar les gràcies a tots aquells que m'han ajudat: al meu oncle Pere Torres, de Cal Toni del Forn, que amb gran saviesa m'ha explicat moltes anècdotes, costums d'abans i tradicions; al Josep Torres Babot, de Cal Jep, pel seu escrit i també per les seves explicacions, que m'han ajudat a recordar uns quants fets; gràcies també als seus companys de botifarra —l'Antoni Farré i l'Antoni Torres—; al Climent Palmitjavila i al Josep Casal pel material fotogràfic que m'han aportat i per les seves explicacions; a la Pilar Gabriel, per l'aportació d'una fotografia preciosa; al Simó Duró, per la seva sapiència i memòria; al *Diari d'Andorra*, per haver publicat alguns dels meus escrits; i a Josep Dallerès, per haver fet pos-

sible la publicació del llibre. I, com no, al conjunt dels veïns de Canillo, pel caliu de fer poble.

Com a filla de Prats que soc recordo uns versos, dedicats a aquest petit veïnat, però que no sé a qui devem:

*Prats en diuen,
prats en té,
creu bonica té també.
La vall ampla li somriu,
també escolta el cant del riu.
Sota deixa Meritxell,
hi ha Canillo damunt d'ell.
Poques cases, vells gravats,
bella vista des de Prats.*

Canillo. Les meves memòries

Vista general de Canillo, cap als anys trenta del s. xx. Foto: Guillem de Plandolit (ANA, FGP, neg. 101).

Vista parcial de Canillo (1955). Foto: Joan Burgués Martisella.

La casa de pagès

De com era la casa de pagès el segle passat i de com es vivia a Andorra al començament del segle xx i, més concretament, a la parròquia de Canillo.

A Canillo, gairebé tothom feia de pagès, però també hi havia algunes cases que vivien d'algun ofici com ara el de forner, d'escloper o de ferrer, la majoria dels quals avui han desaparegut. El ferrer, per exemple, era qui treballava el ferro, qui ferrava animals de bast: mules, matxos, eugues...

Cada casa disposava d'un hort i d'alguna feixa per cultivar-hi trumfes i hortalisses, i també engreixaven com a mínim un porc i tenien d'altres animals de corral.

La casa disposava, generalment, de dues plantes. A la primera hi havia la cuina, on es feia vida gairebé tot l'any perquè el foc no s'hi apagava gairebé mai: tant servia per a cuinar com per a escalfar-se. També hi havia el soler o menjador, on es menjava en les grans ocasions: festa major, batejos, comunions, casaments i, en alguna altra ocasió, sobretot quan hi havia convidats. Al costat solia haver-hi un dormitori, el dels padrins. En aquesta planta també se situaven, amb el pastador, el torn de passar farina i

la pastera. Hi solia haver una caldera, o fogaina, per a fer coure el menjar dels porcs. Al costat de la cuina, en moltes cases, també hi havia un escurador amb una aigüera per a escurar i que servia també de *desembràs*.

La segona planta era per als altres *cuartos* —les habitacions—: dos, tres o més segons la grandària de la casa i de la gent que hi vivia. També solia haver-hi una sala que servia de carner, la *dispensa* on es guardava el menjar. A sobre, a la sala de més amunt, al cap de casa, s'hi guardaven coses velles o també menjar per als conills o per als porcs.

Al cobert —l'era o cort— i a la *corteta* per als porcs, que podia ser a tocar de la casa o un pèl més lluny, s'hi guardava la palla i l'herba del bestiar gros: vaques, eugues, pollins i vedells que eren a la cort. La gran majoria de cases també tenien gallines i conills.

De coberts, ara mateix, en queden pocs, sobretot a Canillo, on s'han bastit cases de pisos.

El veïnat

Dos o tres veïns acordaven fer veïnat: això vol dir que decidien ajudar-se en cas de desgràcia. Eren els veïns que es cuidaven d'organitzar el funeral —les funeràries no existien— quan hi havia alguna decés: vestien el difunt, el vetllaven, avisaven el mossèn i els parents... I el dia de l'enterrament preparaven el dinar per a la família ampliada, perquè sempre hi havia alguns parents que venien de lluny. Dues vegades, un oncle meu va anar, a peu, del Forn a Civís per avisar de la defunció d'una dona de Civís casada al Forn de Canillo.

Els funerals, segons la situació econòmica de la casa, l'oficiaven tres o sis capellans.

De la mateixa manera que es compartien tristeses, també es compartien alegries i moments de festa gran: casaments, batejos, matança del porc... i s'ajudaven els uns als altres en les feines de pagès. A les nits d'hivern anaven a passar vetllada: es reunien uns quants veïns en una casa i jugaven a cartes o s'explicaven històries, sobretot de bruixes.

En algun poble encara se'n conserven, de veïnats, i sembla que al vessant francès del Pirineu la figura també existia.

Cada veïnat tenia bordes en zones determinades de la parròquia: Molleres i Meritxell tenien les bordes a Mereig i al solà de Mereig; Prats i Forn les tenien a Incles, vall del Riu, Montaup i Envalira; Canillo les tenia a Incles, Montaup i la vall del Riu; l'Aldosa i Ransol, a Incles, a la Coma i Entor; el Tarter a Incles; i Soldeu a Envalira i Incles.

Abans es deia *val més perdre l'amistat que el veïnat!*, a causa de la importància que tenia en el dia a dia d'aleshores.

Església de Sant Miquel de Prats, després d'una intensa nevada. Foto: Denisa Font.

Pere Torres, Lola Calvó, Maria Torres, Denisa Font, Pere Calvó i Jaume Font. Canillo, anys quaranta del segle xx. Foto: Autor desconegut (Denisa Font).

La feina de pagès al segle passat

De com es repartia la feina, a pagès, durant l'any

PRIMAVERA

Cap al mes de març començava la feina als camps. Els homes portaven els fems a les terres, antigament amb uns argadells i, més tard, amb carro en forma de bolquet. També arreglaven les parets caigudes durant l'hivern i feien o reparaven les *secles* als prats per a poder-los regar de manera que l'aigua s'estengués per tota la superfície.

Les dones espedregaven els prats: en treien les pedres petites.

També es pujava el bestiar gros a les bordes, perquè es mengés la pastura de l'estiu anterior.

Al principi d'abril es començava a cultivar l'hort: se sembraven les llavors d'enciam, de carotes, d'espínacs i de cols.

Cap al maig se sembraven les trumfes —que primer es cavaven i després es calçaven— i unes altres hortalisses més fràgils com les carabasses o els fesols. I al final de maig algun pagès plantava tabac. També se sembrava algun cereal com ordi, civada i forment.

Les dites recordaven —per a qui vulgui, encara ara— que *per Sant Jordi* —23 d'abril— *sembla l'ordi*, i *per Sant Marc* —25 d'abril— *ja és massa tard*.

Quan començava a fer bo, a mitjan maig, s'engegava el bestiar gros als terrenys comunals, primer les eugues i després les vaques. S'havien de vigilar perquè no entressin en un prat de dall. De fet, la Taba, que aprova cada febrer el Consell de Comú dels Arrendaments i es fa pública, estipula de manera clara, encara ara, quins són els moviments dels diferents tipus de bestiar per les pastures.

El 24 de juny es parava la vacada —actualment encara es fa—. Hi havia un vaquer per al bestiar de peu forcat i un *eucuasser* per a les eugues i la resta de bestiar de peu rodó. Les vaques es duïen primer al pla de les Pedres i després a la Devesa, al Siscaró o al bosc d'Incles.

Al final de la primavera cada casa tallava els arbres que necessitava. S'esbrancaven per tal que, durant l'estiu, s'assequessin i es poguessin baixar a casa a la tardor, per a fer foc. Però el propietari havia de posar la marca de la casa sobre el tronc, altrament el comú tenia dret a que-

dar-se amb la fusta. El comú també tenia marca pròpia i si trobava algun tronc que no en portés, hi posava la seva.

Els troncs es baixaven tirats per mules o matxos, però el brançam es carregava sobre l'animal mitjançant uns arguins. Dels troncs que s'havien baixat, la primera cosa que se'n feia, xerrac en mà, eren tions.

La casa que havia de fer una obra —llosat amb càbios o llumà— demanava al comú permís de tallar els arbres necessaris per a poder utilitzar la fusta per a l'obra. Totes les fustes de les cases venien dels boscos.

Refrany de la primavera

Es conta que un hivern havia fet molt bon temps i un ramader va dir:

—Març, marçot, no m'has mort ni ovella ni ovellet...

I el març li va respondre:

—Abril, gentil, deixa-me'n un, deixa-me'n dos i un que jo en tinc que faran tres per matar la ramada al pagès.

I aquells tres dies va fer tan mal temps que va matar el ramat del pagès.

Avui encara es continua parlant dels manllevats —que hi ha qui anomena *mal llevats*—: solen ser tres dies de mal temps, el 31 de març i l'1 i 2 d'abril.

ESTIU

El segle passat, recordo que es deia: *Tres mesos d'infern i nou d'hivern*.

Els tres mesos d'infern corresponien a l'estiu. Eren els mesos de més feina de l'any. Es treballava de sol a sol. A punta de dia, els dallaires, després de fer un mos, agafaven la dalla i feien remes al pla, i rostaven totes les costes i *ribades*. Cap a les vuit del matí, la mestressa els portava un bon esmorzar: pernill, bringuera, bull, formatge de casa i una bota de vi.

Després d'esmorzar tocava tornar a treballar. Els homes a dallar i les dones a plegar fullarques que es feien assecar per donar-les als porcs a l'hivern. També feien sauló amb sistra: era molt triturat.

Després tocava regirar l'herba i, quan era seca, es recollia a la tarda. Els homes feien feixos que portaven al cap fins a l'era. Molt més tard es van utilitzar els carros per al transport.

El dinar era sempre el mateix: vianda i una mica de cansalada o botifarra. I a mitja tarda el berenar, que també era bastant copiós. Quan s'estava a la borda i el sol començava a baixar es carregava un animal amb feixos i es baixava a la casa pairal. Cada dia es feia el mateix, fins quan s'havien dallat tots els prats. A mitjan agost se segava el sègol. Els homes tallaven el blat amb el volant; les dones passaven les garbes amb un *vencil* i les lligaven amb un garrot per a fer-ne cavallons. Del de sota se'n deia *cavall*; del de sobre, *capellina*.

Amb aquest llibre, dedicat als seus records de *Canillo*, Denisa Font pretén fer un homenatge a les generacions precedents d'andorrans que van viure una Andorra tradicional que avui ha canviat radicalment. En molt pocs anys, els costums, les festes o les activitats tradicionals han viscut una profunda transformació, i és amb la intenció de conservar la memòria d'aquest passat no tan llunyà que l'autora escriu aquestes pàgines. Gràcies a aquest enfilall de records, els lectors de més edat podran recordar vivències i moments entranyables de la seva pròpia adolescència i joventut, mentre que les generacions més joves podran conèixer una mica millor l'Andorra d'abans, una Andorra que no hauríem d'oblidar si volem saber d'on venim.

